

Jarmila KAŠPÁRKOVÁ

Kanonizované klarisky a terciářky očima řádových životopisců v českých zemích v raném novověku¹

Abstract: *The study deals with interpretation of the female Franciscans saints in the early modern Czech lands. Although the sainthood was ascribed to clerical and religious at that time, four of these Franciscans saints were laypersons and members of the Third order, only one was the nun. These affiliation to the tertiaris meant extensive field for various explications. The work with the biographies of these saints, there were created in the Czech or nearest Franciscan provinces, is subject of following lines.*

Keywords: *Franciscan female saints – Franciscan order – early modern sainthood – biographies*

Úvod

Peter Burke ve své dnes již klasické studii o raně novověkých světcích uvedl, že kanonizace v letech 1588–1767 dosáhlo celkem 55 osob, z toho 12 žen. Tato skutečnost odrážela podíl obou pohlaví na obnově církve i na jejím chodu. Je proto pochopitelné, že většina světců zastupovala duchovní stav; laiků bylo jen šest. Právě mezi nimi byla i jedna z františkánských světic, terciářka Markéta Kortonská.² Její kanonizace proběhla roku 1728 a oslavy spojené s tímto aktem se odehrály ve světském i řádovém prostředí. Ještě téhož roku uspořádali slavnost, protkanou kázánými a nadanou odpustky, například minorité v klášterním kostele v Uničově;³ v květnu následujícího roku bylo svatořečení náležitě oslaveno v konventu františkánských řeholních terciářek v Brně, kde oslavy inicioval tamější františkán a zároveň zpovědník sester Václav Doudlebský. I tady

1 Studie vznikla s podporou Studentské grantové soutěže na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, č. grantu: FF_2011_080 *Konformita a konflikt v kultuře raného novověku*.

2 Peter BURKE, *Jak se stát světcem protireformace*, in: týž, *Žebráci, šarlatáni, papežové: historická antropologie raně novověké Itálie; eseje o vnímání a komunikaci*, Jinočany 2007, s. 84, 86–87.

3 Jak je to patrné z informací doprovázejících výtisk jedné z promluv. Andreas Antonius RICHTER, *Die verkehrte bekehrte Neue Magdalena... Das ist: Die durch die rechte Hand des Höchsten von den Sünden-Fall aufgerichtete Büsserin heil. Margaritha von Cortona Auß den Dritten Orden deß heil. Francisci Seraphici. So Von Ihro Pübstl. Heiligkeit Benedicto XIII. den 16. Maij Anno 1728. Canoniziret Und hierauff In der Closter-Kirchen derer Wohl-Ehrwürdigen PP. Minoritten Conventualen zur Königl. Mährisch-Neüstadt in einer durch 8. Täge mit Vollkommennen Ablaß hoch-feüerlich begangenen Heilig-Sprechungs Solemnität... den 12. Decembris in lebenden Jahres Mittelst gegenwärtigen Lob- und Sitten-Predigs vorgezeuget worden*, Troppau: bey Johann Wentzel Schindler 1729. K průběhu kanonizačních oslav v prostředí I. řádů, resp. světských terciářů viz Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích v 17. a 18. století*, Olomouc 2001, s. 85.

se počítalo s účastí laických věřících.⁴ Františkáni představili novou světici v obou prostředích, která duchovně spravovali, ve svých kostelích i ženských kláštorech. Jejich cílem bylo vedle propagace řádu také ukázat novou svatou jako vzor.⁵ Skutečnost, že byla Markéta Kortonská terciářkou, jí na první pohled nabízela vstup jak mezi světské terciáře, tak i do řeholního prostředí; komplikovaný a bouřlivý vývoj terciářů totiž dospěl na prahu raného novověku k paralelní existenci laického i řeholního třetího řádu.⁶

Byť Peter Burke uvádí mezi světicemi laičkami Markétu z Kortony jako jedinou zástupkyni z řad františkánské spirituality,⁷ laičkami zůstaly anebo po dlouhou dobu byly i další světice františkánského řádu kanonizované mezi 16. a 18. stoletím, a to terciářky Alžběta Portugalská, Růžena z Viterba i Františka Pontiani/Římská (později zakladatelka benediktinských oblátek), zatímco klariska Kateřina Bononská/Boloňská reprezentovala jako jediná mezi raně novověkými světicemi hlásícími se k františkánskému řádu klauzurované kontemplativní řeholnice.⁸ To by představovalo uvnitř františkánského řádu zajímavý a do jisté míry protichůdný trend k obecné tendenci, kde jednotlivé řády zastupovali představitelé duchovního stavu a nikoli laici volně připojení prostřednictvím třetího řádu. Existence těchto čtyř světic tak doplňovala složitý vývoj třetího řádu a dosvědčuje, jak velké pozornosti se františkánským terciářům dostávalo.

Tento text zjišťuje, jak se s životopisy těchto světic v raném novověku pracovalo. Jak byly zobrazovány a jakou roli hrály tyto v raném novověku kanonizované františkánské

4 Také vydaný tisk při této příležitosti přinesl rámcové informace o podobě slavnosti – *Untugendliche Jugend, Bussfertiges Leben, endliche Heiligkeit; Oder Kurtzer Lebens-Begrieff Der Heiligen und Wunder-grossen Büsserin Margaritae Von Cortona, Dess dritten Ordens dess Heiligen Francisci der Büssenden, Welche von Benedicto XIII. ... im Jahr 1728 den 16. May, der Zahl der Heiligen ... ist zugezehlet worden. Diese Hochfeyerliche Begängnuss ist abermahl in der Königlichen Stadt Brünn in der Kirchen ... bey s. Joseph im Jahr 1729 den 15. May, und durch die gantze Octav mit öffentlicher Kirchen-Solennität gehalten, und celebriert worden*, Brünn: bey Jacob Maximilian Swoboda 1729. Srov. Andrea HUSSEINIOVÁ, *Ite ad Joseph: sakrální výšivka v umění vrcholného baroka. Z pokladu bývalého kláštera františkánek v Brně*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2006, s. 74. Laici se účastnili kromě oslav v kostele také procesí. Viz povolení, které vydal františkánu V. Doudlebskému olomoucký biskup. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství olomoucké, kart. 449, Bb 142, inv. č. 2124, Františkánky v Brně u sv. Josefa, Brno 5. 5. 1729.

5 K úlohám světců v řádovém prostředí srov. Martin ELBEL, *On the Side of the Angels: Franciscan Communication Strategies in Early Modern Bohemia*, in: Heinz SCHILLING – István György TÓTH (edd.), *Religion and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*, Cambridge 2006, s. 340; Veronika ČAPSKÁ, *Představy společenství a strategie sebeprezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*, Praha 2011, s. 21–55.

6 Lázaro IRIARTE, *Der Franziskanorden. Handbuch der franziskanischen Ordensgeschichte*, Altötting 1984, s. 338–362; Heribert HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order* [překlad z německého originálu Antonine Tibesar – Gervase Brinkmann], digitalizováno 2010, s. 440–456 (viz <<http://archivum.ferencesek.hu>> [cit. 2013-01-16]).

7 P. BURKE, *Jak se stát světcem*, s. 86–87.

8 K základním údajům o světcích srov. příslušná hesla in *Lexikon der Heiligen und der Heiligenverehrung*, I, II, III, Freiburg – Basel – Wien 2003.

svěťice u žen náležejícím k oběma variantám třetího řádu. Měly být inspirací pro osoby v řeholním, nebo spíše světském prostředí?

V centru pozornosti proto stojí hagiografie – tištěné životopisy i biografie pronesené jako kázání. V prostředí řeholních řádů vznikalo podobných děl mnoho, vždyť světci pomáhali vytvářet «image» řádu i formovat každého jednotlivého řeholníka. Už ve 13. století napsal generál františkánů Bonaventura, že sláva a působení řádu se odvíjí od toho, kolik svatých dá církvi, a rozhodl, aby se jejich životopisy často publikovaly.⁹ Vedle biografii věnujících se konkrétní osobě¹⁰ vznikala v raném novověku také díla, která po vzoru liturgického kalendária přiřazovala ke každému dni v roce svátek některého ze svatých františkánského řádu.¹¹ Někteří františkáni se pokusili shromáždit kompletní soupis svatých, blahoslavených a uctívaných celé františkánské rodiny.¹² Právě v těchto pracích, vzniklých nebo dostupných v českém prostředí, bude zkoumána interpretace františkánských světic.¹³

9 M. ELBEL, *On the Side of the Angels*, s. 341.

10 *Kurtze Beschreibung deß Lebens der h. Catharinä von Bononia, Auß dem Orden der heiligen CLARAE der ersten Regel; Welche von Ihro Päpstlichen Heyligkeit CLEMENTE XI. An dem Fest der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit den 22. May im Jahr 1712 ist in die Zahl der Heiligengesetzet worden*, Neyß: bey Joseph Schlögel 1713; *Žjwot Swaté Panny KATEŘINY Bononienskéé, S. KLÁRY Prwnj Regule, Která od Swátosti Papežské Klementa Toho Gmena XI, Léta Páně 1712. 22. dne Měsýce Máge za Swatau wylhássená a mezy Swětice Božj slawně připsana gest, w Nowým Městě Pražském: v Anny Worsilly Hampłowý 1713; Der von Ihro jetzt Regierenden Päpstlichen Heyligkeit CLEMENTE XI. Den 22. May 1712. zu Rom mit grosser Solennität Heilig gesprochenen CATHARINAE Von BONONIEN, Clariser-Ordens, Wunderbahr- und Gott-seeliges Leben*, Wien [bez uvedení tiskaře] 1714.

Aurelius SCHMIDT, *Wunderbarliche Bekehrung und Buß-Leben der heiligen Margarithä von Cortona aus dem Dritten Orden des Heiligen Vatters FRANCISCI, Welche den 16. Tag May 1728 von Benedicto XIII. der Zahl der Heiligen einverleibt*, Augspurg: gedruckt Matthias Wolff 1728.

11 Sebastian SCHAMBOGEN, *Blumen und Früchte Deß Seraphischen Gartens. Das ist: Heilige und Seelige mit Tugenden und Wunderwerck leuchtende, deren drey Orden deß Seraphischen Vatters Francisci, von welchen ... die Franciscaner ... in der gantzen Welt das Göttliche Amt und Tag – Zeiten halten*. Alt Stadt Prag: Wolfgang Wickhart 1707; *Seraphische Jahr- und Monath-Heiligen, Eingerichtet auff funffzehent Jahr vor Alle CLIENTEN deß Seraphischen Dreyfachen Ordens S. FRANCISCI*, Troppau: Johann Wentzel Schindler 1737; *Gandulphus BLANIK, Thesaurus Franciscanus, Nova et vetera, Virorum ac Mulierum Tribus de Ordinibus S. P. Francisci, Znoymae: Typis Antonii Joanis Preyss 1773*.

12 Antonius STÖCKLER, *Tugent-Spiegel, Das ist: Kurtze Beschreibung, Nit allein deß Lebens der heiligen Mutter CLARAE, Sondern auch Mehr als Dreyhundert und Fünfftzig anderer, welche unter der Ersten und Andern s. CLARAE Regl, Oder In dem dritten Orden s. FRANCISCI GOTT eyferig gedienet*, Wien: bey Leopold Voigt 1675; Fortunatus HUEBER, *Menologium, seu brevis, et compediosa illuminato relucens in splendoribus Sanctorum, Beatorum... Ab initio Minoritici Insituti usque ad moderna tempera, ex triplici ordine, Monarchii: Typis Ioannis Straubii 1698; resp. TÝŽ, *Stammen-Buch: Oder Ordentliche Vorstellung unnd Jährliche Gedächtnuß aller Heyligen, Seeligen... Diener unnd Dienerinnen Gottes, Martyrer, Beichtiger, Jungfrauen, Frauen unnd Büsseren... Auß denen dreyen hh. Ordens-Ständen, welche alle der... h. Groß-Vatter FRANCISCUS... herkommen*, München: durch Johann Jäcklin 1693.*

13 I z tohoto výběru tištěných životopisných děl lze pozorovat několik základních charakteristik. Samostatné životopisy i kázání při příležitosti kanonizace se objevují až v 18. století, což souvisí s poměrně dlouhou obnovou českých provincií. Častěji než minorité se soustředili na publikování živo-

Kanonizace a její souvislosti

Svěťice, jimž se věnují následující řádky, nebyly jedinými ženskými vzory uvnitř františkánského řádu. Už ve středověku byly kanonizovány zakladatelka klarisek Klára z Assisi a dvě terciářky, současně členky panovnických rodů, Alžběta Uherská a Brigita Švédská. Františkánské svěťice kanonizované v následující epoše byly fakticky jejich současnicemi. Roku 1583 byl vložen do Římského martyrologia záznam o svatosti Růženy z Viterba (1233–1253), která zemřela ve stejném roce jako svatá Klára, a po začátku 17. století byla za svatou prohlášena Františka Pontiani (1384–1440), žijící na přelomu 14. a 15. století. V roce 1625 byla kanonizována Alžběta Portugalská, která žila v letech 1270–1336. v 18. století (1712 a 1728) byly za svaté prohlášeny Kateřina Bononská (1413–1453) a Markéta Kortonská (1247–1297).¹⁴ Ačkoliv se tyto svěťice po dlouhá léta těšily velké úctě, byly svatořečeny tři sta i více let po své smrti. Období neoficiální, ale výrazné úcty k nim se kryje s mnoha změnami uvnitř církve i společnosti, které měly vliv i na vnímání jejich života a svatosti. S nástupem raného novověku se radikálně proměnila představa svatosti a svou roli sehrála také centralizace kanonizace do papežských rukou a posilování jejího významu pro to, aby mohl být světec uctíván veřejně.

Byť každý neoficiální kult vykazoval jistou interpretační pružnost, ne všichni neschválení svěťci mohli «zareagovat» na proměněné vnímání svatosti i na novou podobu, jíž se uskutečňovala kanonizace. Ve středověku patřily zmíněné svěťice k tzv. duchovním matkám, inspirátorkám duchovních hnutí, některé z nich byly literárně činné a jejich svatost byla fixována již v průběhu jejich života.¹⁵ Kanonizace navíc tehdy byla pouze jednou z možností církevního schválení svěťce.¹⁶ Kde hledat kořeny nové interpretace¹⁷ a podpory nutné k prosazení v nových podmínkách římského schvalování? Odpovědi se zdá být příslušnost ke třetímu řádu. Ten nabízel díky svým středověkým dějinám možnost

---

topisů členové observantského řádu – G. Blanik, F. Hueber, s. Schambogen, A. Stöckler. K interpretaci některých děl srov. M. ELBEL, *On the Side of the Angels*, zejm. 340–341.

14 Viz pozn. 8.

15 Peter DINZELBACHER, *Heilige oder Hexen? Schicksale auffälliger Frauen in Mittelalter und Frühneuzeit*, München 1995 – Zürich – London 1995.

16 Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011, s. 35–42, 66–76; Alice L. WOOD, *The Discourse of Sanctity: Early modern canonization of saints as a collaborative proces*, M. A. thesis, Rice University 1994, s. 30–35 (viz <<http://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/13915/1360127.PDF?sequence=1>> [cit. 2011-10-17]).

17 K proměně interpretace mezi středověkou a raně novověkou epochou srov. Elisja SCHULTE van KESSEL, *Jungfrauen und Mütter zwischen Himmel und Erde. Frauen im frühneuzeitlichen Christentum*, in: Georges Duby – Michelle Perrot (Hgg.), *Geschichte der Frauen*, 3: Frühe Neuzeit, Frankfurt am Main – New York 1994, s. 151–188; Peter BURSCHEL, *Der Himmel und die Disziplin. Die nachtridentinische Heiligengesellschaft und ihre Lebensmodelle in modernisierungstheoretischer Perspektive*, in: Harmut Lehmann – Anne-Charlotte Trepp (Hgg.), *Im Zeichen der Krise. Religiosität in Europa des 17. Jahrhunderts*, Göttingen 1999, s. 575–596.

rozičných interpretací; raně novověké strategie františkánů, kteří třetí řád z pastoračních důvodů podporovali, pak dokreslují podporu, jaké se mu uvnitř řádu v 16.–18. století dostávalo.

Vývoj třetího řádu totiž dospěl na počátku raného novověku do bodu, kdy byly schváleny dvě jeho podoby – laická a řeholní. Zatímco však v raném novověku existovala zřetelná hranice mezi laickým a řeholním třetím řádem, ve středověku byli terciáři společenstvím na pomezí duchovního a světského prostředí. Jasnou hraniční linii vytvořil až papež Lex X., když od sebe bulou z roku 1521 oddělil obě větve a řeholním terciářům sepsal řeholi. Ve 13. a 14. století však vedle laického hnutí, tak jak jej koncipoval jeho zakladatel, svatý František, existovala řada dalších (neschválených, ale vitálních) forem řádu. Mnozí terciáři žili v klášteře, snažili se napodobovat řeholní život a vytvořit si vlastní církevní struktury. Jejich ochota žít intenzivním duchovním životem na jedné straně přitahovala pozornost inkvizice, na straně druhé ale dala podnět k diskusím kanonistů o jejich příslušnosti k duchovnímu stavu a právu na jeho privilegia.¹⁸

Navzdory existenci obou třetích řádů a vytváření terciářských klášterů v předchozích staletích se v raném novověku těšil všeobecné oblibě laický třetí řád. Spolu s bratrstvy vytvářel možnost aktivnějšího a intenzivnějšího duchovního života, zároveň se ale od konfraternit lišil – představení I. řádů (provinciál a další pověřené osoby u konkrétního konventu) se vůči bratrstvům vymezovali. Předpisy pro terciáře se snažily imitovat řeholní život, jeho povinnosti i milosti a autority řádu navíc zdůrazňovaly «řádový», a tedy výlučnější charakter těchto skupin. Patrné to bylo v oděvu, kdy terciářům příslušelo nejen cingulum, ale také františkánský hábit, v existenci řehole i ve způsobu přijímání a formace terciáře: františkáni zaváděli u terciářů noviciát i sliby. Mezi povinnosti patřila pravidelná měsíční setkání s modlitbou a výkladem řehole, přistupování ke svátostem, ale také podíl na řádových slavnostech, odpustcích atd. Spojení s laiky prostřednictvím třetího řádu umožňovalo mnohem těsnější vazbu františkánů a jejich dobrodinců. V českých zemích byl dosud třetí řád zmapován pouze v rámci františkánské provincie, ale i to ozřejmuje hojný výskyt. U více než dvou třetin (tedy dvaadvaceti) konventů existoval.¹⁹ Jeho obliba napříč Evropou, ale také touha představených, aby si udržel mimořádné místo mezi ostatními společenstvími laiků, mohla vést k šíření kultů a k podporování kanonizace františkánských terciářek.

18 L. IRIARTE, *Der Franziskusorden*, 338–346; H. HOLZAPFEL, *History*, s. 440–443; Elizabeth MAKOWSKI, „A Pernicious Sort of Women“. *Quasi-religious Women and Canon Lawyers in the Later Middle Ages*, Washington 2005, s. 91–113.

19 M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 70–85; L. IRIARTE, *Der Franziskusorden*, s. 346–349; Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000, s. 19–22; TÝŽ, *Náboženská bratrstva a třetí řády při františkánských klášteřích v barokních Čechách*, in: Petr Regalát Beneš – Petr Hlaváček (edd.), *Historia Franciscana II. Sborník textů*, Kostelní Vydří 2005, s. 188–203.

Obraz svěťice

Význam slova *svěťec* byl chápán v řádovém prostředí poměrně široce. Vztahoval se nejen na kanonizované osoby, ale na každého, komu byla přisouzena pověť svatosti. To opravňovalo františkánské životopisce, aby také těmto osobám věnovali pozornost. Jejich práce umožňuje sledovat, kteří svěťci patřili mezi největší vzory v řádu. Hierarchii mezi svěťci reflektovali mimo jiné délkou a umístěním medailonu nebo prostřednictvím data jejich svátku – uspořádání svěťců a svěťic nebylo nahodilé, ale ani neproměnlivé.²⁰ To ozřejmuje i následující příklad.

Velká pozornost mezi českými františkány byla věnována Anežce Přemyslovně, která se ani přes snahu řádu nedočkala v raném novověku beatifikace či kanonizace.²¹ Přesto zaujímala v životopisech svatých vzniklých v českých provinciích jednu z výsostných pozic. Ačkoliv první stránky biografických děl patřily logicky kanonizovaným svěťcům, své místo zde měla také Anežka. Díky shodnému jménu se sestrou Kláry z Assisi, Anežkou, která byla kanonizována ve středověku,²² mohla být Přemyslovna zařazena po bok této jinak neznámé assiské řeholnice. Oba životopisy na sebe navazovaly spojeny krátkou větou, např. „... *lebte und sturbe gar seelig noch ein andere heilige Closter Jungfrau Agnes...*; *nemlich die königliche Princessin Agnes, Tochter des Premyslaii mit dem Zunahmen Ottocari Primi.*“²³

I některým dalším svěťcům byla věnována podobná pozornost. Editoři životopisných souborů F. Hueber i A. Stöckler dokázali v závěru 17. století velmi pozorně reagovat na probíhající kanonizační procesy Markéty Kortonské a Kateřiny Bononské. Stöckler shromáždil k oběma svěťicím velké množství materiálu a Hueber respektoval v té době již stabilní datum jejich památky.²⁴ Kanonizace tak představovala určitou stabilizaci kultu; do té doby mohla být pozornost jemu věnovaná na různých místech a v různých obdobích různá. O proměnách lze ale mluvit i v souvislosti s interpretací.

Zkoumáme-li, nakolik terciářské svěťice odpovídaly raně novověké představě svatosti, podívejme se nejprve na životopisné zpracování Kateřiny Bononské. Kateřina je líčena

20 F. HUEBER, *Menologium*; A. STÖCKLER, *Tugend-Spiegel*.

21 Srov. např. Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*, Praha 2011, s. 287–303; Petr KUBÍN, *Anežčina posmrtná pouť za svatozář*, in: *Svatá Anežka česká. Princezna a řeholnice*, Praha 2011, s. 61–68.

22 Anežčino tělo bylo krátce po její smrti roku 1253 přeneseno do assiského kostela sv. Jiří. Díky translaci byla v řádu považována za svatou. Její kult schválil roku 1753 beatifikačním procesem Benedikt XIV. Srov. Rosemary Ellen GUILLEY (ed.), *The Encyclopedia of Saints*, New York 2001, s. 5; F. HUEBER, *Menologium*, s. 2155–2156.

23 Např. Bernard SANNIG, *Der Cronicken Der drey Orden deß heiligen FRANCISCI SERAPHICI. II. Theil*, Neustadt Prag: bey Johann Nicolaum Hampeli 1691, s. 152.

24 F. HUEBER, *Menologium*, s. 580–590, 667–668; A. STÖCKLER, *Tugend-Spiegel. I. Theil*, s. 50–126; II. Theil, s. 95–109.

jako svatá řeholnice, abatyše a učitelka duchovního života svých sester. Vstup do kláštera je motivován hledáním dokonalosti, protože svět jí nemohl nabídnout nic jiného než rozkoše, přepych a bohatství. V řádovém životě dostala několikanásobně víc, „[sie hat sich] zu Ferrara mit Christo vermählt“. Celý život je líčen především snahou uskutečňovat tento svazek a všemi prostředky, které nabízí řeholní život (askeze, časté přijímání svátosti), milovat Boha. Vedle akcentu na panenství zdůraznili životopisci řádové sliby, především poslušnost, a dále cvičení se v ctnostech.²⁵ Podobný přístup ke svatosti lze nalézt také v dobové duchovní literatuře, která se dostávala v raném novověku řeholnicím do rukou: v myšlenkách o povaze zasvěceného života, které využívala předčasně zemřelá novicka Maria Patientia z kláštera znojemských klarisek (Alžběta Ludmila Millesimo–Carreto) a které po její smrti vydal jeden z františkánů, Sebastian Schambogen, lze najít tytéž duchovní aspirace. Řeholnice se považuje za ubohé a hříšné stvoření, které se chce v každém svém snažení líbit Pánu. Slibuje mu lásku nyní i navěky a touží zničit všechn čas svého předchozího způsobu života, který nebyl naplněn chválou Boha. Rozhoduje se od nynějška všechna svá díla vykonávat po příkladu svatých a s toutéž horlivostí; a nakonec se chce v lásce strávit jako oběť.²⁶ V dobové rétorice je řeholní život vnímán jako vztah lásky mezi nevěstou (řeholnicí) a ženichem (Kristem), nicméně jde o vztah, v němž stále existuje určitá distance mezi oběma stranami, kterou lze překlenout jenom ochotou zcela se podřídit.²⁷

Odkaz na tuto „manželskou“ dimenzi řeholního života lze spatřit také v dobových právních předpisech, v nichž se autority vymezovaly vůči do té doby běžnému přijímání vdov do klášterů a především přímo mezi řeholnice. Stále častěji byla v raném novověku explicitně definována také horní věková hranice kandidátky, většinou kolem 25 let.²⁸ Pochoptitelně tak do komunit přestávaly přicházet bohaté vdovy, které chtěly (nejen) sklonek svého života strávit v tichu a modlitbě; resp. nestávaly se již členkami řádového společenství: kláštery totiž uměly najít i jiné cesty, jak vdovám a starším ženám umožnit alespoň

25 A. STÖCKLER, *Tugend–Spiegel*, s. 50–126; zde především s. 50 (citace), 51 a 52.

26 *Geistes–Stärckung Oder Geheim–Betrachtliches Gespräch Der einsammen verschlossenen Seele, die durch die Sünd verlorhne schöne Gestalt zuerkennen, und durch die Reinigkeit deß Hertzens wider zuerlangen. Dessen In dem löbl. königl. Stifft Znam der strengerer Clarissen durch das drey viertel Jährige Novitiat den 15. Sept: alsdann in Gott entschlaffene Schwester, MARIA PATIENTIA de Spiritu Sancto, geborhne Reichs–gräffliche Fräulein Carreto von Millesimo sich gebraucht...*, Prag: bey Anna Ursula Hampelin 1695, s. 2.

27 K tomuto chápání a nazírání na ženský řeholní život přes rastr manželství srov. také Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající. Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008, s. 508–591.

28 Jako příklad mohou posloužit statuta provinciála B. Sanniga pro znojemské klarisky. *STATUTA und Ordnungen, welche dem löbl. königlichen Stifft und Closter der Seligst. Mutter Gottes Mariae Himmelfahrt in Znaym, Ordens s. Clarae der Reformirtin und Barfüsserin hat vorgeschrieben der hochwürdige Vatter Fr. Bernardus Sannig*, Prag: bey Johann Nicolas Hampel 1685, s. 87.

kvazireholní život v jejich blízkosti.²⁹ Z kandidátek řeholního života tak měly být vyloučeny ty, které už v manželství žily, a důraz byl mnohem víc než v minulosti kladen na panenství. Kateřina Bononská ztělesňovala tehdy platné řeholní principy. Kanonizované terciářky měly na první pohled k těmto prvkům velmi daleko.

Když roku 1728 kázal při příležitosti oslav kanonizace Markéty Kortonské v uničovském kostele minoritů Ondřej Antonín Richter, její členství v třetím řádu téměř pominul. V jeho promluvě byla Markéta osobou žijící ve světě, příkladem vytrvalosti v kajícím životě a dokladem skutečnosti, že odvrácení od hříšného života je možné, i když hříšník spáchal těžké skutky. Kazatel neváhal svým posluchačům sdělit, že je přesvědčen, že také mezi nimi mohou být i takové hříšnice, které už dávno ztratily „*das Perl Jungfrauschafft*“. Toto kázání se tak stalo spíše výzvou k polepšení „padlých“ dívek. Richter tuto svou aktualizaci zakončil výzvou „*Kombt herzu! Und sehet die bekehrte Margaritha. ... Ihr in der Bekehrung nachfolgen.*“³⁰ Protože právě jeho kázání vyšlo tiskem, lze soudit, že podobná interpretace svaté Markéty z Kortony patřila k žádoucím.

Podobně se opět do laických řad obrátil ve svém díle o Martkétě Kortonské také životopisec Aurel Schmidt. Tentokrát sice nevyzval primárně k pokání, ale věnoval velkou část práce existenci a obhajobě laického III. řádu. Slyšel, že tento řád bývá velmi často přirovnáván k různým bratrstvům nebo snad jen nějakým shromážděním – ale které bratrstvo se může pochlubit svatým zakladatelem, řeholí, hábitem nebo profesí? Proto se musí jednat o skutečný řád. Markéta Kortonská se tentokrát nestala členkou třetího řádu až v samém závěru svého života, jako u Richtera, ale o přijetí požádala ihned po smrti svého druha a následně obrácení a pouze čekala po dobu nutné zkoušky, než směla obléci terciářský hábit. Ve Schmidtových očích byla sice laickou terciářkou, ale zároveň příslušnicí opravdového řádu.³¹

29 Tyto laické ženy byly přijímány do prostoru hraničícího s klauzurou, měly podíl na řádovém životě (modlitbách, milostech, pohřbení v kryptě sester), žily zde na vlastní náklady, podporovaly konvent, někdy investovaly do svého zázemí. Svou přítomností ovlivňovaly konkrétní míru observance. Srov. například informace o ženách pobývajících v konventu znojemských klarisek, NA Praha, Archiv České františkánské provincie (dále jen Archiv ČFP), kart. 185, inv. č. 3122, Quodam transactio Annae Luciae Clauin cum monialibus; tamtéž, inv. č. 3122, Znojmo 22. 11. 1700; tamtéž, kniha č. 311, *Cronick oder Archiv-Buch deß Königlichen Bestiftts Ordens St. Clarae der Reformirten Parfüserin in Znaym verfasst durch dem hochwürd. P. Bernardum Sannig Ordens s. Francisci Refor. Lectorum Jubilatum deß gantzen Ordens Patrem, gewesenem Cismontan. General Commiss. der Böhemisch. Provintz abermahl Provintzial von dem Jahr 1271 bis auff das 1687*, s. 67. K interpretaci těchto pramenů srov. Jarmila KAŠPÁRKOVÁ, *Reforma v ženských kláštorech české františkánské provincie. Autorita a gender*, in: *Historica Olomucensia* 39–2011. Sborník prací historických XXVII, Olomouc 2011, s. 63–81, zde s. 77–79.

30 A. RICHTER, *Die verkehrte bekehrte*, nepag.

31 A. SCHMIDT, *Wunderbarliche Bekehrung*, s. 26–32. Tuto představu ovšem autority I. řádu musely vyvrátit pokaždé, když uveřejňovaly řeholi III. řádu potvrzenou papežem Mikulášem IV., protože prvky, kterými se podobal III. řád skutečným řádům, zde samozřejmě být nemohly. Srov. např. „... přičemž vědět se má, že následující způsob při oblékání a profesí zachovávatí povinnost není, poněvadž

Tento názor je ještě vystupňován u Antonína Stöcklera, a to především v mědirytinách doprovázejících jeho spis. Svou práci rozdělil do dvou knih, v první se věnoval svatým klariskám, ve druhé terciářkám. Jak nahlížel některé z terciářek, naznačuje výtvarný doprovod. Na prvním vyobrazení, uvozujícím I. díl jsou totiž zobrazeny klarisky i terciářky (!), vždy ve skupině po čtyřech, oděné do řeholního hábitu. Zatímco právě mezi takto oděnými terciářkami se nacházejí světičky terciářského řádu Markéta z Kortony, Alžběta Portugalská i Růžena z Viterba (viz obr. 1), další obraz, který je na počátku II. dílu, pojednávající o svatých terciářkách a představující terciářky v hábitech i světských šatech, už nezachycuje kanonizovanou světičku žádnou (viz obr. 2).³²

Snaha přizpůsobit kanonizované terciářky „klasickému“ řeholnímu životu je výrazná i v dalších textech. Antonín Stöckler líčí život manželky portugalského krále, Alžběty, mimo jiné i pomocí platformy řádového života. Z jeho textu nezmizela Alžbětina zakladatelská činnost a podpora chudých, ale pozornost je věnována i dalším skutečnostem: Alžběta si svůj den rozvrhla podle řádu modlitby hodinek, každý den ráno poslouchala mši a po zbytek dne se zdržovala ve svých komnatách, aby naslouchala duchovní četbě a v duchovním životě poučovala své dámy. Především ale byla považována za Kristovu snoubenku. „*Ob sie wol von ihrem Herrn Vatter, in so zarter Jugent dem Joch deß Ehestands unterworfen worden, hat sie sich doch gegen ihrem Herrn und Gemahel, da es Zeit gewesen, als ein Gehorsame erzeigt, und alle Dienst, die sie ihme laut deß Göttlichen Gesetzes schuldig, erweisen, sich jedoch beynebens der geistlichen Hochzeit, die sie mit ihrem himmlischen Bräutigam gehalten, nicht verzihen.*“³³ Toto překlenutí směrem k stavu řeholnic zasvěcených Bohu je patrné i v životopisech jiných terciářek. Pisatelé také ujišťují o zachování jejich tělesných ostatků i po smrti, byť jinde explicitně naznačují, že světičky se této milosti dostává z toho důvodu, „*daß [sie] in disem Jungfräulichem Leib der vollkomme Stand der unschuldigen Reinigkeit gar wol vorgestellt war.*“³⁴

Regule o tom zmínku žádnou nečímí. Viz řehole vydaná pro terciáře při kapucinském řádu: Bennon STANTIENSKY, *Náležitá Správa. Regul neb Prawidla pobožného Žiwota Chowánj, a Cwičení Třetjho Řzádu kagjých, od Spasenj Dussých wyhledáwagjého Šw. Seraffnjskýho Otce Frantisska ustanowené...*, W Praze W Králowým Dwoře: v Frantisska Karla Hladkýho 1748, s. 187.

32 A. STÖCKLER, *Tugent-Spiegel*, úvodní mědirytiny.

33 Tamtéž, II. Theil, s. 13 (citace), s. 12–22.

34 Tamtéž, I. Theil, s. 213. Toto tvrzení se objevuje explicitně jako vysvětlení zachování neporušeného těla zemřelé Kolety z Corbié, blahoslavené klarisky a reformátorky řádu. Tentyž fakt neporušených ostatků se ale uvádí i u jiných světic, např. právě v případě Alžběty Portugalské, srov. F. HUEBER, *Stammen-Buch*, s. 323.

Adresáti

Ve většině případů je v životech svatých terciárek patrný akcent na imitaci řádového života. To však neznamená, že primárními příjemkyněmi jejich kultu byly klauzurované řeholnice a že právě ony čerpaly z jejich životních osudů vzor samy pro sebe. V těchto prostředích lze jen výjimečně najít řádová jména inspirovaná svatořečenými terciářkami.³⁵ Stopy těchto světic nejsou ani příliš zřetelné v kratičkých životopisech řeholnic, které jejich vlastní konvent nebo provinční představení vyhodnotili jako možné nositelky svatosti, a proto je uchovávali v paměti. Za dokonalou řeholnici v prostředí znojemského konventu klarisek nebo u brněnských terciárek se považovala například sestra, která rozvíjela osobní zbožnost nad rámec konventních povinností a danou spiritualitu vlastní františkánům nebo i jednotlivému konventu, zejména kult trpícího Krista. Toto zaměření se promítlo také do skutečnosti, že za svaté byly považovány rovněž dlouhodobě nebo vážně nemocné sestry snášející svou chorobu s příkladnou trpělivostí. Velká úcta byla také přiznávána zakladatelkám klášterů.³⁶

Daleko větší inspiraci svatými terciářkami lze nalézt u laických terciárek. Jména františkánských světic byla často dávana při profesi světským terciářkám, které se sdružovaly v 18. století kolem olomouckého františkánského konventu. Matrika tohoto olomouckého uskupení je přímým dokladem toho, jaké úctě se těšily terciářky ve světském prostředí. Z celkem 580 olomouckých terciárek nosilo okolo třiceti jméno Markéty Kortonské a asi 18 následovalo i díky svému jménu Růženu z Viterba. Velký počet terciárek nosil jméno Alžběta, a ačkoliv není bez přídomku zřejmé, která světice se měla stát vzorem,

35 V pražském klášteře klarisek nosila jméno Markéty z Kortony laická sestra, příjmením Stenglerová. Ve znojemském klášteře lze nalézt také pouze jedno jméno, hlásící se ale ke Kateřině Bononské, nikoli jedné z kanonizovaných terciárek; roku 1721 vstoupila Marie Terezie Ördtörövá, která dostala řádové jména Marie Dominika od sv. Kateřiny Bononské. Viz Zemský archiv v Opavě, fond Provincialát minoritského řádu v Opavě, kniha č. 1, *Monumentum fratribus et sororibus Ordinis Sancti Patris Francisci Conventualium Provinciae Bohemiae ac Silesiae Professis, ...exhibens ab Anno 1737...*, nepag; NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 313, *Schwesterbuch des hochwürdigen und königlichen jungfräulichen Stifts-Ordens s. Clarae der reformierten Barfüsserin in der Stadt Znaym bei Unser Lieben Frauen Himmelfahrt, im welchen verzeichnet sein die lebentigen und todten Schwestern obgedachtes Closters beschreiben durch den hochwürdigen P. Bernardo Sannig, des gantzen H. Ordens s. Francisci Vatter und gewesen General Commissari[o] der gantzen cismontanischen Familien und Provinzial der böhmischen Provintz von dem Jahr 1271 bis auf das 1687 Jahr*, nepag.

36 Severinus WRBCZANSKY, *Nucleus Minoriticus seu vera et sincera relatio originis et progressus provinciae Bohemicae, conventuum et residentiarum fratrum et sororum sanctimonialium Ordinis Minorum s. P. Francisci strictae observantiae reformatum in provincia, sub patrocinio Sancti Wenceslai ducis et martyris per Bohemiam, Moraviam et Silesiam existentium*, Vetero Pragae: Typis Joannis Caroli Hraba 1746, s. 453–455, 465–467. Ke klášterům klarisek pod minoritskou správou srov. Muzeum Most, inv. č. 26, *Historia provinciae Bohemiae Ordinis Minorum Conventualium a P. MATTHIA KOLLNBERGER... Anno MDCCXLI*, s. 392–393.

svědčí to o zastoupení terciářského kultu.³⁷ Úctu k těmto světicím pak lze nalézt také ve světském prostředí; svědčí o tom například písně.³⁸ Počty pronesených kázání i průběh oslav kanonizací potvrzují, že tyto světice měly být a také byly pro tehdejší laiky čitelnými vzory.

Závěr

Pět v raném novověku svatořečených františkánských světic a zejména jejich obraz v životopisech si zaslouží pozornosti. Zatímco jedna z nich byla klauzurovanou řeholnicí, ostatní čtyři zastupovaly třetí řád. V souboru tehdy svatořečených světců, jenž svědčí o tom, že svatost byla nejčastěji připisována duchovním osobám, se jedná o zajímavý jev.

Laické terciářky však nebyly v životopisech vzniklých v raném novověku od tohoto ideálu nikterak vzdáleny. Jejich život mohl být i díky složitému vývoji třetího řádu popisován na platformě řeholních zvyklostí. Neznamenalo to však, že by k jejich následování byly vyzvány klarisky nebo řeholní terciářky českých provincií. Přímé stopy kultu nás zavádějí do prostředí laických třetích řádů. Pomáhaly laikům uchopit jejich náboženský život,

37 Jako (velmi přibližný) odraz reality využiji řádová jména, která dostávaly při profesi světské terciářky, sdružené kolem kláštera sv. Bernardina Sienského v Olomouci. Viz Moravský zemský archiv Brno, Františkáni Dačice, kniha č. 12, *Matrica III. Ordinis s. Francisci Olomucii. ErneVertes VerzeIChnVs Deren Wertesten BrVDern VnD SchWestern, eInes PreIsWVnDIgsten DrItten so erWehnten BVsSer OrDens Vnseres grossen ErzVaters FranCIsCI*. Z této matriky (pokrývající 18. století a evidující necelých šest set světských terciárek – ne u všech je ale nové jméno zaznamenáno) vyplývá, že jména řádových světic byla mezi častěji dávanými jmény přijímaným terciářkám a že mezi těmito světicemi existovala určitá hierarchie. Do následujícího přehledu jsem zahrнула jen ta jména, která jasně odkazovala na konkrétní světici, z toho důvodu nebudou výsledky úplně přesné. I tak lze pozorovat, že mezi jmény dávanými laickým terciářkám „vedly“ Markéta Kortonská a Růžena z Viterba, Františka Římská se „umístila“ lépe než Kateřina Bononská. U Alžběty není připojen přídomek, konkrétní světici (Alžběta Uherská/Alžběta Portugalská) nelze identifikovat – počet tohoto řádového jména je však vysoký, nosilo jej přinejmenším 30 terciárek. Za poskytnutí odkazu na pramen i excerponaný materiál děkuji Martinu Elbelovi. Viz také M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 74–77.

Řádová jména terciárek kolem konventu sv. Bernardina v Olomouci (podle matriky) T – terciářka; K – klariska

podle kanonizovaných světic	počet	podle beatifikovaných světic	počet
Markéta z Kortony T	27	Anděla z Foligna T	4
Růžena z Viterba T	18	Humiliana T	3
Františka Římská T	8	Delphina T	3
Kateřina Bononská K	1	Koleta z Corbié K	2
Alžběta Portugalská T	?	Hyacinta Mariscotti T	1
		Ludovika Albertoni T	1

38 Jako příklad může posloužit *Píseň Chvály. K Swatý Markyťě Kortonský, Třetjho Ržádu s. Otce Frantisska*, [bez uvedení tiskaře] kolem roku 1730. Srov. databázi *Knihopis Digital. České prvotisky a staré tisky (1476–1800)* – <<http://www.knihopis.org>>. Tuto píseň uvádí také J. Ivánek a řadí ji mezi kramářské, srov. Jakub IVÁNEK, *Katalog písní o svatých v české barokní literatuře*, Ostrava 2010, s. 81.

zároveň však jimi třetí řád získával jistou prestiž. Spiritualita, kterou nabízeli františkáni i minorité ve svých kostelích, tak stála na dvou pilířích, a to na přesvědčení, že třetí řád je skutečný řádem a má také své světce a že svatost laiků nesestává z ničeho jiného než z příkladné imitace řeholního života.

Zusammenfassung

Heiliggesprochene Klarissen und Tertiärinnen mit den Augen der Ordensbiografen in den Böhmisches Ländern gesehen

Im Laufe der Frühen Neuzeit wurde der „Franziskanerhimmel“ um fünf heiliggesprochene Frauenheiligen erweitert. Im Gegensatz zum allgemeinen Trend, auf welchen in seiner Studie über die Heiligen der Gegenreformation bereits Peter Burke aufmerksam machte, und welcher in der Präferenz von geistlichen Personen bestand, wurden vier Laiinnen (bzw. weltliche Tertiärinnen) und ein einziges Mitglied des geistlichen Standes, eine Klarissin, heiliggesprochen. Im Hinblick darauf, dass alle diese Heiligen im Mittelalter lebten und erst im Laufe des 16. bis 18. Jahrhunderts heiliggesprochen wurden, leistete die Zugehörigkeit zum Dritten Orden ein ungewöhnlich breites Feld für die Interpretation des Heiligenstatus. Die Entwicklung des Dritten Ordens war nämlich sehr kompliziert; 1521 teilten sich der weltliche und Ordensteil des Ordens in zwei selbstständige Subjekte – bis dahin besaß die Ordenslinie jedoch in der Kirche allgemein keine rechtliche Legitimität, es wurden nur die einzelnen nach dem Beispiel der „klassischen“ Orden lebenden Gemeinschaften anerkannt. Dank dieser problematischen Entwicklung und gleichzeitig dank den in der Frühen Neuzeit parallel existierenden beiden Versionen des Dritten Ordens war es möglich, die Heiligen entweder als Laiinnen oder als Ordensschwwestern zu interpretieren. Mit der Statusauswahl der gegebenen Heiligen war es auch möglich, die Zielgruppe zu wählen, in deren Rahmen die heiliggesprochene Person auch als Vorbild dienen konnte.

Zur Interpretation kam es am häufigsten auf dem Feld der Geschichtsschreibung. Während die Heilige in den Predigten, die primär für die Laien be-

stimmt waren, als Vorbild für ein gewisses Handeln auftrat (z. B. in der Predigt über Margareta von Cortona forderte der Prediger die Anwesenden zur aufrichtigen Buße auf), erschien in den Biographien das Thema des Imitierens des Ordenslebens in der Welt. Die Heiligen hielten dieselbe Gebetsteilung wie im Kloster ein, und obwohl sie in einer Ehe lebten, wurde ihre Beziehung mit Christus als eine Beziehung des himmlischen Bräutigams und seiner Braut beschrieben. Diese Wortannäherung an das kontemplative Ordensleben hatte jedoch keine rasante Entwicklung des Kultes dieser Heiligen in den Franziskaner-Frauenklöstern zur Folge. Es war gerade umgekehrt.

Direkte Spuren des Kultes führen uns meistens in das Milieu der weltlichen Tertiärinnen; aus dem Matrikenbuch des weltlichen Dritten Ordens ist es offensichtlich, dass die Ordensnamen am häufigsten gerade durch diesen Heiligenkreis inspiriert wurden. Im weltlichen Milieu existierten auch Lieder zu Ehre dieser Heiligen. Es ist also sehr wahrscheinlich, dass sich die Spiritualität, welche die Franziskaner und Minoriten den Laien in ihren Kirchen baten, auf zwei Elementen gründete: auf der Tatsache, das der Dritte Orden des Heiligen Franziskus, dessen Mitglieder auch Laien werden können, ein wirklicher Orden ist (und auch seine Frauen-Heiligen hat), sowie auch darauf, dass die Heiligkeit der Laien aus nichts anderem bestand, als aus der musterhaften Imitation des Ordenslebens. Ohne eine zumindest partielle Annäherung an den geistlichen Stand war die Heiligkeit in der Frühen Neuzeit nicht möglich.

Zusammengefasst von Mgr. Hana Jadrná Matějková

Přílohy:

Obr. 1: Mědirytina uvozující životopisy svatých klarisek v díle A. Stöcklera, Tugend-Spiegel, Das ist: Kurtze Beschreibung (Wien 1675); v pravé části jsou vyobrazeny svěťce terciárky v oděvu řeholnic. [Se svolením Vědecké knihovny v Olomouci, sign. II. 30.221]

Obr. 2: Mědirytina uvozující životopisy svatých terciárek v díle A. Stöcklera, *Tugend-Spiegel*, *Das ist: Kurtze Beschreibung* (Wien 1675); registruje rozdělení řádu na dva samostatné subjekty (laický a řeholní), kanonizované terciárky zde zahrnuty nejsou. [Se svolením Vědecké knihovny v Olomouci, sign. II. 30.221]